

MUAMMOLI KREDITLAR VA UNI MONITORING QILISH TARTIBI

L.Ergasheva

Magistrant, Toshkent moliya instituti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan tijorat banklarida kredit monitoringgi va muammoli kreditlar haqida bo‘lib, unda bugungi kundagi tijorat banklari kredit portfeli monitoringidagi kamchiliklar, yutuqlar va xorij tajribasini qo‘llashda qaysi jihatlari mamlakatimiz iqtisodiy muhiti uchun munosib ekanligi haqida qisqacha fikr bildirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Kredit monitoringgi, kredit riski, kredit portfeli, muammoli kreditlar (NPL).*

KIRISH

Muammoli kreditlar (NPL) - bu qarz oluvchi belgilangan muddat davomida rejalashtirilgan to‘lovlarni amalga oshirmaganligi sababli to‘lanmagan kredit. Ishlamaydigan holatning aniq elementlari kreditning muayyan shartlariga qarab farq qilishi mumkin bo‘lsa-da, "to‘lovsiz" odatda asosiy qarz yoki foizlarning nol to‘lovlari sifatida aniqlanadi.

Belgilangan muddat sanoat va kredit turiga qarab ham farq qiladi. Biroq, odatda, muddat 90 kun yoki 180 kun. Muammoli kreditlar (NPL) - bu qarz oluvchi majburiyatni bajarmagan va ma‘lum vaqt davomida asosiy qarz yoki foizlarni rejalashtirilgan to‘lovlarni amalga oshirmagan kredit. Bank sohasida, agar qarz oluvchi 90 kun o‘tgan bo‘lsa, tijorat kreditlari muammoli hisoblanadi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi, agar kelajakdagi to‘lovlar bilan bog‘liq yuqori noaniqlik mavjud bo‘lsa, muddati 90 kundan kamroq muddat o‘tgan kreditlarni muammoli deb hisoblaydi. Biroq, NPLlarning standarti yoki ta‘rifi yo‘q. Ba‘zi banklar kapitalni bo‘shatish va/yoki daromad keltiradigan kreditlarni bajarishga e‘tibor qaratish uchun boshqa banklar yoki investorlarga NPL sotishni afzal ko‘radilar.

Asosiy qism

Muammoli kredit (NPL) defolt yoki defoltga yaqin deb hisoblanadi. Kredit to‘lanmagan bo‘lsa, qarzdor uni to‘liq to‘lash ehtimoli ancha past bo‘ladi. Agar qarzdor NPL bo‘yicha to‘lovlarni qaytadan boshlasa, qarzdor o‘tkazib yuborilgan barcha to‘lovlarni uddalamagan bo‘lsa ham, u qayta ishlaydigan kreditga (RPL) aylanadi. Bank sohasida, agar qarzdor 90 kun ichida foizlar yoki asosiy qarzni nol to‘lagan bo‘lsa

yoki muddati 90 kun o'tgan bo'lsa, tijorat kreditlari muammoli deb hisoblanadi. Iste'mol krediti uchun muddati 180 kun o'tgan bo'lsa, uni NPL sifatida tasniflaydi.

Agar asosiy qarz yoki foizlar to'lanmagan yoki o'tkazib yuborilgan bo'lsa, kredit kechiktirilgan hisoblanadi. Qarz beruvchi kredit shartnomasini buzilgan deb hisoblasa va qarzdor o'z majburiyatlarini bajara olmagan hisoblanadi.

Muammoli kreditlar turlari (NPL)

Qarz bir necha usul bilan muammoli kredit holatiga tushishi mumkin. NPLlarga misollar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 90 kunlik foizlar kapitallashtirilgan, qayta moliyalashtirilgan yoki kelishuv hamda dastlabki shartnomaga kiritilgan o'zgartirish tufayli kechiktirilgan kredit.
- To'lovlar 90 kundan kam kechikkan kredit, lekin qarz beruvchi endi qarzdor kelajakda to'lovlarni amalga oshirishiga ishonmaydi.
- Asosiy qarzni to'lash muddati tugagan, ammo kreditning bir qismi to'lanmaganligicha qolgan kredit.

Kreditni boshqarishning asosiy qismi bu muammoli kreditlarni erta aniqlash va faol boshqarish, kreditorni nomaqbul tavakkalchilikdan himoya qilish. Muammoli kreditlarni o'z balansida olib borish kreditorlarning pul oqimini qisqartirishi, byudjetni buzishi va daromadlarni kamaytirishi mumkin. Bunday yo'qotishlarni qoplash kreditorlarning keyingi kreditlar uchun mavjud bo'lgan kapitalini kamaytirishi mumkin.

Ko'pgina kompaniyalar muammolar va ishlamaydigan kreditlarni olishda biznes imkoniyatini ko'rishadi. Ushbu kreditlarni moliya institutlaridan chegirma bilan sotib olish foydali biznes bo'lishi mumkin. Kompaniyalar muntazam ravishda umumiy kredit qoldig'ining 1% dan 80% gacha to'laydi va qonuniy egasi (kreditor) bo'ladi. Ushbu chegirma kreditning yoshiga, aktivning garovli yoki garovsiz ekanligiga, qarzdorning yoshiga, shaxsiy yoki tijorat qarzlari tasnifiga va yashash joyiga bog'liq. Kreditorlar o'z yo'qotishlarini turli yo'llar bilan qoplashga harakat qilishadi. Agar kompaniya o'z qarziga xizmat ko'rsatishda muammoga duch kelsa, kreditor pul oqimini saqlab qolish va uni muammoli kredit sifatida tasniflashdan qochish uchun o'z kreditini qayta tuzishi mumkin. To'lanmagan kredit bo'yicha, qarz beruvchi o'z zararlarini qoplash uchun qarz oluvchining garovga qo'yilgan har qanday aktivlarini sotishi mumkin. Banklar, shuningdek, garov bilan ta'minlanmagan yoki yo'qotishlarni qoplash iqtisodiy jihatdan samarali bo'lmagan muammoli kreditlarni sotishi mumkin. Subprime ipoteka inqirozi va 2007-2009 yillardagi tanazzul banklarning o'z kitoblarida bo'lgan muammoli kreditlar sonining ko'payishiga olib keldi. Iste'molchilarga qarzlarni to'lashda yordam berish uchun bir nechta federal dasturlar qabul qilindi, ularning aksariyati ipoteka kreditlariga qaratilgan.

Ushbu muammoli kreditlar ko‘pincha mulkni tortib olish, qaytarib olish yoki boshqa noxush huquqiy harakatlarga olib keldi. Bugungi kunda ipoteka muammosidan xalos bo‘lishga tayyor bo‘lgan ko‘plab kredit sarmoyadorlari baxtlidir, chunki ular ba‘zan dollarda tiyinlarga aktivlarni sotib olishlari mumkin.

Xulosa qiladigan bo‘lsak O‘zbekistonda “substandart”, “qoniqarsiz”, “shubhali” va “umidsiz” sifatida tasniflangan aktivlar bo‘yicha ehtimoliy zararlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxiralar ajratiladi. Ular majburiy zaxiralar hisoblanadi. Bank ustav kapitali miqdori 100,0 mlrd so‘mdan kam bo‘lmasligi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki banklardan ularning faoliyatiga xos tavakkalchilik, iqtisodiy shart-sharoit va moliyaviy ahvolidan kelib chiqib, kapital monandligining yanada yuqori koeffitsiyenti ta‘minlanishini talab qilishi mumkin. Bunday tavakkalchiliklar muammoli kreditlarning katta hajmi, sof zararlar, aktivlarning yuqori darajada o‘ssishi, foiz stavkalari bo‘yicha yuqori darajali tavakkalchilikning yuzaga kelishi yoki tavakkalchilikka asosalangan faoliyatga jalb qilinish kabilarni o‘z ichiga oladi, biroq ular bilan cheklanib qolmaydi.

Kreditlarni monitoring qilishda muammoli kreditlarni yuzaga kelishini oldini olish zarur. AQSH tajribasiga ko‘ra muammoli kreditlarni bartaraf qilish va muammoli kreditlarni default ko‘rinishga yetib bormasligini ta‘minlash maqsadida muammoli kreditlarni yopish uchun berilgan foizga 2 % qo‘shib kreditni yopish uchun yangi kredit liniyasini chib beradi. Bunda albatta tadbirkorning moliyaviy holati o‘rganiladi.

Quyidagi jadvalda Markaziy bankning 2022-yil 1-noyabr holatiga muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi foizda va so‘mda keltirilgan qiymati keltirilgan. Unga ko‘ra, banklardagi jami kredit portfeli 375,3 trln so‘mgacha yetgan. Bu o‘tgan oyga nisbatan 12,4 trln so‘mga ko‘proqdir. Oktabr oyida banklardagi umumiy muammoli kreditlar (NPL) miqdori qariyb 968 mlrd so‘mga kamayib, 16,1 trln so‘mni tashkil qilgan.

Iyul oyida bu ko‘rsatkich 250 mlrd so‘mga, avgust oyida esa 500 mlrd so‘mga oshgan edi. Sentabr oyida muammoli kreditlar kamaya boshlagan edi — 300 mlrd so‘mga. O‘tgan oyda umumiy kredit portfelidagi NPL ulushi 0,4 foizga tushib, 4,3 foiz bo‘lib turibdi. Muammoli kreditlarning keskin kamayishi tugatilgan banklar — “Turkistonbank” (619 mlrd so‘m) va “Hi-tech bank” (109 mlrd so‘m) hisobiga sodir bo‘ldi.

Banklar orasida NPL miqdori eng ko‘p “Xalq bank”ida saqlanib qolmoqda va o‘tgan oyga nisbatan biroz pasaygan — 3,3 trln so‘m. NPL ulushi bo‘yicha eng baland ko‘rsatkich “O‘zagroeksporbank”da — bankning jami kreditlardagi NPL ulushi 88,2 foizni tashkil qildi.

**Тижорат банкларининг муаммоли кредитлари (NPL) тўғрисида
2022 йил 1 ноябрь ҳолатига маълумот**

№	Банк номи	Кредит портфель	Муаммоли кредитлар (NPL)	млрд. сўм	
				Муаммоли кредитларнинг жами	кредитлардаги улуши
Жами		375 297	16 145	4,3%	
Давлат улуши мавжуд банклар		314 066	14 535	4,6%	
1	Ўзмилийбанк	86 902	3 079	3,5%	
2	Ўзсаноатқурилишбанк	47 360	1 697	3,6%	
3	Агробанк	39 564	1 710	4,3%	
4	Асака банк	36 168	1 684	4,7%	
5	Ипотека банк	32 401	885	2,7%	
6	Халқ банки	21 182	3 313	15,6%	
7	Қишлоқ қурилиш банк	19 869	875	4,4%	
8	Микрокредитбанк	12 617	672	5,3%	
9	Турон банк	9 320	352	3,8%	
10	Алоқа банк	8 607	262	3,0%	
11	Итаҳт банк	70	1	1,1%	
12	Ўзғроэкспортбанк	6,3	5,5	88,2%	
Бошқа банклар		61 231	1 609	2,6%	
13	Капитал банк	13 794	256	1,9%	
14	Хамкор банк	11 206	63	0,6%	
15	Ипак йўли банк	8 013	238	3,0%	
16	Ориент Финанс банк	5 042	35	0,7%	
17	Инвест Финанс банк	4 495	39	0,9%	
18	Траст банк	3 387	139	4,1%	
19	Давр банк	2 679	54	2,0%	
20	Азия Альянс банк	2 070	35	1,7%	
21	Тенге банк	2 006	204	10,2%	
22	ЎзКДБ банк	1 978	0	0,0%	
23	Анор банк	1 943	35	1,8%	
24	Тибиси банк	1 200	28	2,3%	
25	Гарант банк	1 047	104	10,0%	
26	Зираат банк	1 011	49	4,9%	
27	Универсал банк	802	30	3,8%	
28	Равнақ банк	369	271	73,4%	
29	Мадад инвест банк	167	28	16,7%	
30	Эрон Содерот банк	21	1	4,1%	
31	Апельсин банк	0	0	0,0%	

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulkarimova D.R "Bank garov ta'minotini baholash" Monografiya -T <Iqtisod-Moliya>,2016
2. Abdulkarimova D.R "Bank garov ta'minotini baholash zarurligi va asosiy tamoyillari Monografiya -T <Iqtisod-Moliya>,2015
3. www.stat.uz
4. www.Cbu.uz